

**ВАЛЕРІЙ ЛАСТОВСЬКИЙ.
ІСТОРІЯ ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ
В УКРАЇНІ НАПРИКІНЦІ
XVII – У XVIII СТ.:
ІСТОРІОГРАФІЧНІ АСПЕКТИ. – К.:
Логос, 2006. – 276 с.**

Історія Православної Церкви в Україні після тривалого радянського періоду заборон та обмежень досліджується нині дуже активно. Однак відчувається певний розрив між традицією ведення церковно-історичних досліджень у дорадянський період і в наші дні, існує гостра потреба в активнішому залученні до наукового обігу доробку представників різних історичних наукових напрямів та шкіл. Нині в українській історіографії неактуалізованою залишається значна кількість цінного історичного матеріалу, зібраного фахівцями духовно-навчальних та наукових закладів наприкінці позаминулого – на початку минулого століття і дуже потрібного при вивченні наукової спадщини окремих дослідників, імена котрих досить довгий час піддавалися забуттю. Нині бракує фундаментальних історіографічних досліджень, у котрих би уважно були проаналізовані праці істориків Церкви XIX – початку XX ст., виявлені їхні сильні й слабкі сторони, дискусійні проблеми. Саме цю актуальну проблему вирішує В. В. Ластовський стосовно історії УПЦ наприкінці XVII – XVIII ст. Задекларована ним мета полягає у з'ясуванні процесу становлення й розвитку історичних знань і трактування дослідниками питання про історію Православної Церкви в Україні відносно соціально-політичних та суспільно-економічних процесів наприкінці XVII – у XVIII ст.

Автор уперше в українській історіографії, залучивши значний масив історіографічних джерел (понад 700 позицій), комплексно відтворив історіографічну традицію вивчення проблем, пов'язаних з історією Православної Церкви, зокрема, на етапі кінця XVII – XVIII ст., визначив внесок низки вітчизняних і зарубіжних учених у дослідження цієї проблеми, актуалізував цілий масив раніше маловідомих наукових праць.

Структура монографії є завершеною і логічно побудованою, вона повністю підпорядкована розв'язанню основних завдань дослідження.

Перший розділ присвячено аналізу сучасного стану наукової розробки і джерельної бази із задекларованої проблеми. Автором виділені та всебічно розглянуті основні групи історіографічних джерел за темою дослідження, дана їх класифікація та визначена ступінь їх достовірності. Огляд історіографії виявив добру обізнаність автора із спеціальною науковою літературою, присвяченою різним аспектам досліджуваної проблеми. Існуючий науковий доробок класифіковано за основними історіографічними школами і напрямками.

У другому розділі автор аналізує стан та розвиток методологічних і теоретичних аспектів дослідження історії Церкви у викладах істориків, з'ясовує спеціальні засоби та деякі принципи їх творчої лабораторії. Значну увагу приділено концептуальним засадам російської історичної науки щодо вивчення історії української Церкви. Автор вважає, що в основі більшості таких наукових праць знаходиться методологія, запропонована засновниками російської церковної історіографії, зокрема, московським митрополитом Платоном (Лєвшиним) та київським митрополитом Євгенієм (Болховітіновим). Особливе місце у цьому розділі займає розгляд використання сучасними дослідниками специфічної термінології. Як вважає дослідник, нині в історичній науці важливу роль відіграє метод клерикалізації наукових досліджень. Цінні думки висловлює автор при тлумаченні вживаних ним термінів та понять, наприклад, «церковна історія», «історія церкви», «церковний архів» тощо.

У третьому розділі автор намагається показати нерівномірність дослідження українськими вченими історії православної церкви в Україні наприкінці XVII – у XVIII ст. на різних історіографічних етапах, залежність цього процесу від суспільно-політичної ситуації у державі. У розділі представлено цілу низку дослідницьких напрямів, презентованих як церковними діячами (Є. Болховітінов, П. Лебединцев та ін.), так і світськими дослідниками (М. Максимович, М. Грушевський та ін.), розглянуто діяльність основних наукових центрів (Університет Св. Володимира, згодом – Київський університет ім. Тараса Шевченка, Київська Духовна Академія) з дослідження церковної історії.

Четвертий розділ присвячено висвітленню в працях істориків ролі українського православного духовенства у системі соціальних відносин. У ньому представлено широку картину оприлюднення в історичній науці зв'язків духовенства з різними верствами населення – селянством, міщанством, козацтвом і водночас показано нерозв'язаність цього

питання. Автор акцентує увагу на тому, що соціальні аспекти відносин українського духовенства перебували в центрі уваги не лише української, а й російської історіографії. Докладно висвітлюються позиції у цьому питанні таких дослідників, як М. Закревський, М. Максимович, О. Оглоблин, А. Яковлів та ін., особливо цікавим є розгляд питання про те, як історики попереднього часу ставилися до гетьмана Івана Мазепи та його анафемування.

У п'ятому розділі книги розглядаються важливі проблеми, пов'язані з участю української Православної Церкви в політичних процесах кінця XVII – XVIII ст. Зокрема, автор зупиняється на досить гострій дискусії з цих питань, котра розгорнулася між російськими, польськими та українськими істориками. У розділі визначено низку історіографічних проблем, що залишаються актуальними й донині – це т. зв. «дисидентське питання», значення діяльності Уложеної комісії для українського духовенства, позиція Церкви щодо Коліївщини тощо, представлено думки щодо них окремих дослідників – митрополита Євгенія (Болховітінова), В. Пархоменка, М. Грушевського, О. Левицького та ін.

Шостий розділ книги привертає до себе особливу увагу. Зокрема, дослідник зупиняється на ролі біографістики у вивченні історії церкви. Він розглядає дискусійні моменти, пов'язані із висвітленням у наукових творах діяльності деяких церковних діячів, зокрема, митрополита Гедеона (Святополк-Четвертинського), архімандрита Мельхіседека (Значко-Яворського). Новацією можна вважати підкреслення автором важливості вивчення біографічної некрополістики. У книзі також проаналізовано стан вивчення монастирів кінця XVII – XVIII ст. у вітчизняній історичній науці, звертається увага на проблемні місця сучасних досліджень, зокрема, на необхідність більш точного визначення поняття «монастир», розробку питання періодизації тощо. При цьому автор справедливо зауважує необхідність переоцінки інформативної спроможності багатьох видань російсько-імперської історіографії (П. Строев, В. Зверинський та ін.).

У висновках наводяться основні результати, досягнуті автором, також визначено три періоди у вивченні історії Православної Церкви в Україні: XIX – початок XX ст.; 1917–1991 рр.; з 1991 р.

Монографію доповнюють додатки, які разом з основним змістом праці дають повніше уявлення про науково-теоретичний та практичний внесок багатьох поколінь істориків у справу дослідження історії Церкви. Зокрема, у них опубліковано деякі архівні документи, наведено порівняльну таблицю матеріалів про проголошення анафема на гетьмана Івана Мазепу в історичній літературі. Однак найціннішим

є бібліографічний покажчик праць з історії Православної Церкви, вміщених на сторінках таких журналів, як «Киевская старина» і «Лаврський альманах».

З нашого погляду, в рецензованій праці є деякі хиби. Так, недостатньо уваги приділено проблемі приєднання Київської митрополії до Московського Патріархату. Варто було б докладніше зупинитися і на спробах нівелювання самобутності українського православ'я, що було одним із засадничих принципів політики Російської імперії, і на існуючих в російській історіографії негативних тенденціях, які треба було б окреслити адекватною термінологією. З поля зору автора випали деякі важливі праці сучасних істориків з Польщі, наприклад, Антоні Міроновича. Слово «Церква» автор чомусь уживає з малої літери, ніби йдеться про якийсь храм, а не релігійну організацію.

Однак згадані зауваження не можуть перекреслити значення цього важливого дослідження. Монографія, поза сумнівом, сприятиме ефективнішому осмисленню творчого доробку істориків минулих поколінь, які плідно працювали в церковній історії.

Юрій Мицик